Հավելված
ՀՀ կառավարության 2016 թվականի
մարտի 24-ի N 293 - Ա որոշման

«Հավելված N 2
ՀՀ կառավարության 2010 թվականի
մարտի 11-ի N 310 - Ա որոշման

Ց Ա Ն Կ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՈՉ ՆՅՈՒԹԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԱՐԺԵՔՆԵՐԻ

NN ը/կ	Անվանումը	Բնագավառը	Տարածման շրջանը	Կրողը	Պատմական հակիրճ տեղեկանք	Բնութագիրը (նկարագրությունը, առանձնահատկությունները)	Կենսունակությունը (պատմական, մշակութային, տնտեսական, հասարակական նշանակությունը)
1	2	3	4	5	6	7	8
1.	*«Սասնա ծռեր» էպոս: Ժողովրդական փարածված անուններն են «Սասունցի Դավիթ», «Ջոջանց փուն», «Քաջանց փուն», «Սասնա փահլևաններ»:*	ժողովրդական բանահյուսություն	ՀՀ տարածք, արտերկրի հայկական համայնքներ	ՀՀ բնակչություն, արտերկրի հայկական համայնքների հայախոս հատված	Էպոսի հերոսներից Սանասարի և Բաղդասարի մասին հնագույն վկայությունները պահպանվել են Աստվածաշնչում (Թագավորաց չորրորդ, ԺԹ), հետագայում Մովսես Խորենացու (գիրք Ա, ԻԳ) և Թովմա Արծրունու (Թովմա Արծրունի և Անանուն, «Պատմություն Արծրունյաց տան») երկերում: Դավթի և Խանդութի մասին զրույցների, Սասունում եղած իրեղեն ապացույցների մասին հիշատակություններ կան 16-րդ դարի պորտուգալացի ճանապարհորդների (Ա. Տենրեյրո, Մ. Աֆոնսո) ուղեգրական նյութերում: Ուշ հայկական	«Վիպական բանահյուսություն» ժանրի ժողովրդական վեպի վառ օրինակ է: «Սասնա ծռերը» ամբողջական, կուռ կառուցվածքով, շուրջ 150 ասացողից գրառված եզակի հուշարձան է: Օտար զավթիչների դեմ մղած դարավոր պայքարն արտացոլող հերոսական ասք է՝ բաղկացած չորս ճյուղից՝ «Սանասար և Բաղդասար», «Մեծ Մհեր», «Սասունցի Դավիթ», «Փոքր Մհեր»: Հերոսների չորս սերունդը՝ չորս ճյուղը, միմյանց հետ կապված են ազգակցական կապերով: «Սասնա ծռեր» էպոսի ամենաբնորոշ գիծը հերոսական անպարտելի ոգին է՝ պայմանավորված նրա նախահիմքում ընկած առասպելական դյուցազունների սխրանքներով և հայ ժողովրդի՝ իր ոսոխների, հատկապես արաբական բռնակալության դեմ մղած դարավոր պայքարով:	Պահպանվում է հասարակության մեջ, փոխանցվում է ֆորմալ և ոչ ֆորմալ ուսուցման միջոցով: Միշտ չէ, որ բանասացներն էպոսը լրիվ են հաղորդում: Հաճախ պատմում են մեկ կամ երկու հատված՝ էպոսի միասնությունն ընդգծելով ողորմիներով, որոնք փառաբանում են մնացած բոլոր հերոսներին: Պատմվող հատվածը կոչվում է այն հերոսի անվամբ, որի մասին հյուսված է էպոսի տվյալ ճյուղը: Էպոսի վիպասացների բուն հայրենիքը Վանա լճի ավազանն ու նրանից հարավ-արևմուտք և հյուսիս-արևելք ընկած գավառներն են՝ Սասուն, Մուշ, Բաղեշ, Մոկք, Շատախ, Վան, Հայոց ձոր, Խլաթ, Արճեշ, Մանազկերտ, Ալաշկերտ, Բայազետ: 19-20-րդ դդ. գավառներից պանդխտացած և գաղթած վիպասացների ու նրանց սերունդների միջոցով «Սասնա ծռեր» էպոսն անցել է Արևելյան

1	2	3	4	5	6	7	8
					աղբյուրների մասին թռուցիկ հիշատակությունները վերաբերում են 19-րդ դարում հանդիպող վեպի հերոսների անուններն ունեցող տեղավայրերին (Խանդութի ձոր, Խանդութի բերդ, Դավթի թշնամիների գերեզմանները Խլաթի մոտակայքում):		Հայաստան: Լեզուն հիմնականում արևմտահայ բարբառներն են, երբեմն նկատելի է նաև արևելահայ բարբառների ազդեցությունը: Ավանդվել է բանավոր, և նրա բնագրերը 19-20-րդ դդ. տարբեր վիպասացներից գրառված տարբերակներն են, որոնք կառուցվածքով, լեզվաբարբառային և վիպական ներքին հատկանիշներով բաժանվում են տիպաբանական-տեղագրական երեք մեծ խմբի՝ Սասնա, Մշո և Մոկաց: Սրանցից բացի, կան նաև խառը խմբեր: Նախնական պարզ ու կուռ տիպը, հավանաբար, եղել է Սասունինը, որի տարածումից էլ ստեղծվել են մյուս տարբերակները: Կենսունակ է, որովհետև, որպես պարտադիր ուսուցման թեմա, մտել է պետական կրթական ծրագրերի մեջ: Գիտական հիմնարկների կողմից մշտապես հետազոտվում և հանրությանն է ներկայացվում գիտական հրատարակությունների ձևաչափով, կատարվում են գրական մշակումներ: Երեխաների համար հրատարակվում են պատկերազարդ տարբերակներ: Նկարահանվում են գեղարվեստական ֆիլմեր, մուլտֆիլմեր, գրվում են երաժշտական ստեղծագործություններ:
2.	*Քոչարի*	ժողովրդական պարարվեստ	Տարրը տարածված է ՀՀ մարզերի գյուղական և քաղաքային համայնքներում, մասնավորապես, ՀՀ Արագածոտնի մարզի Ապարան,	Տարրի կրողները կրտսեր, երիտասարդ, միջին և ավագ տարիքի մարդիկ են:	Հիշատակվում է վաղ միջնադարից:	Հայկական ժողովրդական ավանդական խմբապար է: Քոչարին Հայկական լեռնաշխարհում ամենատարածված և ներկայումս ամենապահպանված հայկական պարն է: Բաղկացած է 2 մասից՝ չափավոր ու արագ: Երաժշտական չափը՝ 2/4, 4/4, 8/4:	Պահպանվում է հասարակության մեջ, փոխանցվում է ֆորմալ և ոչ ֆորմալ ուսուցման միջոցով, ինչպես նաև ժառանգաբար՝ ընտանիքի ավագներից՝ երիտասարդներին: Տարածված են քոչարու տարբեր տեսակներ՝ ըստ տեղավայրի

1	2	3	4	5	6	7	8
			Ներքին Բազմաբերդ, Սասունիկ, Արագած, Կաքավաձոր, Աշտարակ, Ագարակ և ՀՀ Տավուշի մարզի Դիլիջան, Իջևան, Բերդ համայնքներում, ինչպես նաև մայրաքաղաք Երևանում:			Ռիթմը շատ ճկուն է, իմպուլսիվ և հաճախակի սինկոպաներով: Պարաձևում քայլերը խրոխտ են, կտրուկ, մեծ ծնկածալերով և ծունկկոտրուկներով: Պարը հրապուրիչ է առնական դինամիկայով: Կատարում են իրար սեղմված ձեռքերի անքակտելի բռնելաձևով, գլուխները՝ բարձր, կիսաշրջանով կամ ուղիղ գծի դասավորությամբ: Կատարվում է զուռնայի և դհոլի նվագակցությամբ:	(Ապարանի, Ալաշկերտի, Մուշի, Սասնա և այլն) և ըստ պարաձևի (մեկտակ քոչարի, երկուտակ քոչարի, երեքտակ քոչարի և այլն): «Քոչ» արմատն ըստ երևույթին կապ ունի չամորձատված՝ չկոտած ոչխարի-խոյի-գոչ-ղոչ և խոչ անվանումների հետ, գալիս է վաղնջական ժամանակներից և կապված է խոյի պաշտամունքի հետ: «Ղոչ» գոյական անունից առաջանում է «ղոչաղ» ածականը՝ համարձակ, խիզախ, քաջ: Թեպետ պարողներն այլևս չեն հիշում պարատեսակի նախկին «խոյ-այծային» բովանդակության մասին, սակայն ժամանակն ու հետագա շերտավորումը չեն կարողացել ամբողջովին հաղթահարել նրա նախասկզբնական (վաղնջական) ձևը: Քոչարու ճիշտ ձևի մեջ հստակ պահպանվել են հնագույն շարժումների շարժական արմատները, երբեմնի վարքագիծը, ցատկոտումն ու թռչկոտումը, մարտը, խոյերի ու այծերի պոզահարումը, այծամարդու շարժումները: Շարժումների նշանակությունն առավել լավ արտահայտված է դեպի առաջ սրընթաց հարձակողական շարժումների և ծանրության հենարանի տեղաշարժերի մեջ, որոնցով, ասես, արտահայտվում է ախոյանին պոզահարելու ցանկությունը: Կենսունակ է, որովհետև կիրառական է ընտանեկան, հասարակական խնջույքների, տոնախմբությունների, միջոցառումների ժամանակ:

1	2	3	4	5	6	7	8
3.	*Յարխուշտա*	ժողովրդական պարարվեստ, ժանրը՝ ծիսական, ռազմական	ՀՀ տարածք, արտերկրի հայկական համայնքներ	համաժո-ղովրդական պար	Հնագույն ակունքներ ունեցող ծիսական, ռազմական խաղ-պար է: Հիշատակվում է վաղ միջնադարից, վկայու-թյուններ կան Մովսես Խորենացու, Փավստոս Բուզանդի, Գրիգոր Մագիստրոսի մոտ:	Յարխուշտան ռազմական, ծիսական ծափ-պարերից է: Առանձնանում է յուրօրինակ կառուցվածքով, խաղային, երաժշտական, բանահյուսական տեքստերով և կատարման գունեղ ոճով: Դրա հիմնական դասավորությունը շրջանն է, որը պարբերաբար քանդվում է և վերադասավորվում երկու ուղիղ հանդիպակաց գծի: Այդ գիծ-մարտաշար-քերը մոտենում են միմյանց, կարծես, հարձակվում են իրար վրա: Այնուհետև պարողները բախվում են գլխավերևում կատարվող ծափերով և հեռանում: Մարտաշարքերը պարելով քանդվում են կամ վերադասավորվում շրջանի: Յար-խուշտան պարում են երկու հակա-ռակորդ խմբի բաժանված, և յուրա-քանչյուրը պարում է մյուս խմբի դեմ-դիմաց կանգնածի հետ՝ նրա հետ զույգ կազմելով: Հիմնական պարաքայլն ընդմիջվում է հակառակորդ զույգերի ծափերով և մեկ ոտքի ծունկը գետին զարկելով: Պարի եղանակային չափը 2/4 է: Այն սկսվում է միջին տեմպով և աստիճանաբար արագանում է: Ուղեկցվում է դհոլի և զուռնայի նվա-գակցությամբ:	Յարխուշտան դասվում է ծիսական, ռազմական խաղ-պարերի շարքը: Ժամանակի ընթացքում տարբեր փոխակերպումների է ենթարկվել՝ դառնալով աշխարհիկ զվարճանքի խաղ և պար, միաժամանակ պահպանել է հնագույն տարբերա-կին բնորոշ տարրեր, որոնց ակնհայտ վկայություններն են պարի դասավորությունները, պարաձևը, ծափերը, բանահյուսական տեքստն ու մարտական կանչերը: Հայտնի են յարխուշտայի հետևյալ տեսակները՝ Խարազանի յարխուշտա, թաք յարխուշտա, Սլիվանի յարխուշտա և այլն: Պարը տարածված է եղել Սասունում: Յարխուշտայի անվանումն ունեցել է տարբեր մեկնաբանություններ, որոնցից մեկն էլ այն է, որ Յար խուշտա նշանակում է զենքի ընկեր: Ավանդական յարխուշտան պարել են միայն տղամարդիկ: Ներկայումս յարխուշտան պահպանվում է հայ ժողովրդական և բեմական պարար-վեստում, և այդ կենսունակությունը նույնպես հաստատում է այս բացառիկ ավանդական պարանմուշի արժեքն ու ինքնատիպությունը: Բեմական տարբերակում պարում են նաև կանայք՝ նույն պարաձևով, սակայն ծափ զարկելով ոչ թե տղամարդկանց, այլ միմյանց հետ: Բեմական մշակումներում յարխուշտան ունենում է որոշակի բեմական մուտք և որևէ բնորոշ պարային դիրքով շեշտված վերջաբան: Բեմադրողի մշակման և բեմի օրենքներին համապատասխան՝

1	2	3	4	5	6	7	8
							սահմանափակվում է պարողների իմպրովիզացիան: Պարն ուղեկցվում է գործիքային երաժշտությամբ, հաճախ էլ՝ ձայնագրությամբ: Բացակայում է բանահյուսական տեքստը, որին փոխարինում են պարողների հաճախակի կրկնվող մարտական բացականչությունները: Այն ավանդական պարերից է, որը ժողովրդական պարային մշակույթում պահպանվել է մինչև այսօր և շատ քիչ փոփոխությունների է ենթարկվել: Կենսունակ է, կատարվում է ինքնագործ և պրոֆեսիոնալ պարային խմբերում, ինչպես նաև ընտանեկան, հասարակական խնջույքների ու տոնախմբությունների ընթացքում:
4.	*Ավանդական հարսանեկան ծիսակատարություն*	մարդու կյանքի շրջափուլերի հետ կապված սովորույթ և ծես	ՀՀ տարածք, օտարերկրյա պետությունների հայկական համայնքներ	գյուղական և քաղաքային բնակչություն	Գրավոր տեղեկություն-ները վերաբերում են վաղ միջնադարին, ամբող-ջապես նկարագրվել է 19-րդ դարից սկսած:	Հարսանեկան տոնական համալիր՝ երեքից յոթ օր տևողությամբ, որը նե-րառում է աղվես-խնամախոսի ծեսը, ցլի մորթը՝ իր հարակից արարողու-թյուններով, հարսի ծաղկոց և պա-րատուն, փեսայի գովք, սափրում և այլն:	Պահպանվում է հատկապես ավանդապաշտ ընտանիքների կողմից: Յուրաքանչյուր սեռատարիքային խումբ ունի սեփական գործառույթը հարսանեկան համալիրում. քավոր-քավորակին, հարսի հայրը, մայրը, եղբայրը, քույրը, փեսայի ազգականները և ընկերները:
5.	*Խալիծ*	մարդու կյանքի շրջափուլերից կնոջ ծննդաբե-րության հետ կապված սո-վորույթ	ՀՀ տարածք, արտերկրի հայկական համայնքներ	Կիրառվում է բազմաթիվ ընտանիքնե-րում:	Գրավոր տեղեկություն-ները հանդիպում են 19-րդ դարից, շարունակվում է այսօրվա կենցաղում:	Այրուից պատրաստված ուտեստի տեսակ է, որն անհրաժեշտ է դիտվում նոր ծննդաբերած կանանց ուժերի վերա-կանգնման համար: Ունի ինչպես ռացիո-նալ, այնպես էլ՝ սրբազան երևույթի ընկալում, քանի որ հայերի երկրագոր-ծական մշակույթի մեջ ավանդաբար պահպանվել է հացահատիկային մշակաբույսերի սրբագործ և սերնդաճի ազդեցության նկատմամբ հավատը:	Կենսունակ է, առանձնահատուկ զարգացում չունի, սակայն կիրառությունը շարունակվում է: Ընտանեկան միջավայրում ժառանգաբար փոխանցվում է փորձով:

1	2	3	4	5	6	7	8
6.	*Կապիկի բարձրացում (կապիկ՝ լապիներեն choana)*	մարդու կյանքի շրջափուլերից երեխայի ծննդյան և հասունության՝ մանկան խնամքի հետ կապված սովորույթ	Հանդիպում է առանձին ընտանիքներում, մասնավորապես, արևելահայոց միջավայրում:	Կիրառություն ունի առանձին ընտանիքներում: Ժառանգաբար փոխանցվում է ընտանեկան միջավայրում՝ տարեցներից կրտսերներին:	Որպես ազգագրական բնույթի նյութ՝ 20-րդ դարում գրանցվել է ազգագրագետների կողմից:	Նորածին երեխաներին լողացնելիս կոկորդի՝ կատիկի մասի և քիմքի մերսման սովորություն է, որի հետևանքով բերանի խոռոչի խորքային մասում՝ կոկորդում և քիմքում մկանների ամրացման միջոցով ձեռք է բերվում շնչուղիների ազատություն, ձայնի հնչեղություն և այլն:	Ազգային ավանդական մշակույթի եզակի դրսևորում է, բացառիկ երևույթ: Ճանաչողության դեպքում կարող է լայն տարածում ունենալ և նպաստել երեխաների խնամքին, սակայն կենսունակ է միայն սովորույթն իմացող ընտանիքներում:
7.	*Տարի հացի խորհրդանշանային կիրառում և նախշազարդում*	բնության վերաբերյալ պատկերացումներ և գիտելիքներ, ժողովրդական տոնական մշակույթ, ժողովրդական խոհանոցի տարր	ՀՀ տարածք, արտերկրի հայկական համայնքներ	հիմնականում կանայք, որոշ շրջաններում նաև տղամարդիկ	Առաջին հիշատակությունները հանդիպում են տասնիններորդ դարի երկրորդ կեսին (Ե. Շահազիզ, Ե. Լալայան, Ա. Ահարոնյան, Քաջբերունի):	Ժողովրդական տոնածիսական, խորհրդանշանային համալիրի բաղկացուցիչ տարր է: Պատրաստման գիտելիքները, հմտությունները փոխանցվում են ժառանգաբար: Տարի հացը կլոր է կամ ձվաձև՝ մոտավորապես 30-40 սմ տրամագծով: Հայաստանի մի շարք շրջաններում հայտնի է եղել նաև այլ անուններով՝ կրկենե, կրկենի, դովլաթ կրկենի, միջնակ կլոճ, միջինք և այլն: Հացը կտրվում է Նոր տարուն (տարբերակներ՝ Մեծ պասի կեսին՝ միջինքին) և բաժանվում տան անդամներին: Հացի զարդանախշերը խորհրդանշորեն կապվում են տիեզերածնության, արարչագործության ու սերնդահի գաղափարների հետ և այլն:	Փոխանցվում է փորձով՝ ավագ սերնդից երիտասարդներին: Կենսունակ է, քանի որ կիրառական է և կապված է սննդի ու կենդանի տոնի հետ:
8.	*Սուրբ Սարգսի տոն*	ժողովրդական տոն	ՀՀ տարածք, օտարերկրյա պետությունների հայկական համայնքներ	համաժողովրդական տոնակատարություն	Գրավոր ամենավաղ տեղեկությունները պահպանվել են 5-րդ դարից:	Տոնածիսական համալիրը կապված է ամուսնական գուշակության հետ:	Տարածված է ընտանեկան, հասարակական միջավայրում՝ հատկապես երիտասարդության շրջանում:
9.	*Տերընդեզ*	ժողովրդական տոն	Տարածված է ՀՀ Գեղարքունիքի, Կոտայքի, Արագածոտնի, Շիրակի, Արարատի, Վայոց ձորի և Արմավիրի մարզերում:	Համաժողովրդական տոնակատարություն է, որն առավել մեծ շուքով է տոնվում նորապսակների և նոր նշանվածների ընտանիքներում:	հնագույն աղբյուրներից	Պահպանվել են նորապսակ զույգերի՝ կրակով կրկնապսակը, մոմերով երթը, կրակի շուրջ պտտվելը, պարելը (որոշ վայրերում՝ յոթ շրջան, կան նաև հատուկ ծիսապարեր), կրակի վրայով ցատկելը և փեշը կրակով այրելը, աղանձ շաղ տալը: Մյուս տարրերը՝ մոխրով գուշակությունները, դեպի գերեզմանոց երթը, պահպանվել են տեղ-տեղ:	Պահպանվում է հասարակության մեջ:

1	2	3	4	5	6	7	8
10.	*Վարդավառ*	ժողովրդական տոն	ավանդական տոնի հիմնական բաղադրիչներն ամբողջ Հայաստանում, որոշ առանձնահատկություններ ՀՀ Տավուշի և Լոռու մարզերում	Համաժողովրդական տոնակատարություն է:	հնագույն աղբյուրներից	Ժողովրդական տոնածիսական, խորհրդանշանային համալիրի բաղկացուցիչ տարր է: Հայ ժողովրդի ամենասիրված տոներից է, որը տեղի է ունենում հունիսի 28-ից մինչև օգոստոսի 1-ը ընկած ժամանակահատվածում: Կապվում է հայոց հեթանոսական Աստղիկ և Անահիտ դիցուհիների պաշտամունքի, նաև մեծ ջրհեղեղից հետո Մասիսի գագաթից Նոյ նահապետի իջնելու հետ: Միացվել է եկեղեցական տոնացույցի «Այլակերպություն» կամ «Պայծառակերպություն» տոնի հետ:	Փոխանցվում է համայնքի ներսում: ՀՀ Տավուշի մարզում պահպանվել և կատարվում են տոնի համարյա բոլոր առանցքային բաղադրիչները՝ սկսած ուխտագնացությունից, զոհաբերությունից, վերջացրած ջրոցիով, ծաղկաբաժանմամբ, ծիսական թխվածքով և ճլորթիով:
11.	*ՀՀ Արագածոտնի մարզի Նիգավան գյուղի Սուրբ Թևաթորոսի պաշտամունք*	ժողովրդական հավատալիք և սովորույթ	ՀՀ Արագածոտնի մարզի Նիգավան գյուղ	Նիգավան գյուղի ներկայիս և նախկին բնակիչներ	Սուրբ Թևաթորոսի պաշտամունքի այս տարբերակը վկայված է Արևմտյան Հայաստանի Դերջան գավառում՝ Գևորգ Հալաջյանի «Դերսիմի ազգագրություն» գրքի դեռևս անտիպ հատվածում (20-րդ դարի սկիզբ):	Եզակի և զուտ տեղական տոնածիսական համալիր է՝ կապված սրբի գերեզմանի պաշտամունքի, Վարդավառի տոնի ժամանակ կատարվող ուխտագնացության և մատաղների, ավանդազրույցների ու հավատալիքների հետ:	Փոխանցվում է համայնքի և հայրենակիցների միջավայրում: Սուրբը բուժիչ և զավակատուր է համարվում:
12.	*ՀՀ Արագածոտնի մարզի Քասախ գյուղի Թուխ Մանուկի պաշտամունք*	ժողովրդական հավատալիք և սովորույթ	ՀՀ Արագածոտնի մարզի մի քանի գյուղեր	ՀՀ Արագածոտնի մարզի Քասախ և Մռավյան գյուղերի բնակիչներ	Հուշարձանի մասին հիշատակում է Թ. Թորամանյանը, նոր հեղինակներից՝ Տ. Պետրոսյանցը (Հայկազուն): Պաշտամունքի մասին տեղեկություններ չկան:	Պաշտամունքը կապված է համանուն սրբատեղիի հետ, որը գտնվել է Քասախ (նախկինում՝ Չամոլու) գյուղում: 1963 թ., հայտնվելով Ապարանի ջրամբարի տարածքում, գյուղի բնակչությունը տարահանվել է և հաստատվել ներկայիս Քասախում, սակայն «Թուխ Մանուկ» սրբատեղիի պաշտամունքն ու դրա հետ կապված հավատալիքային համալիրն ամբողջովին պահպանվել են: Գյուղի բնակիչներն այստեղ նշում են Համբարձում, Վարդավառ, Սուրբ Խաչ և բազում այլ տոներ, ինչպես նաև ուխտ են անում՝ առողջանալու, զավակ ունենալու և այլ բաղձանքներով:	Պահպանում են հիմնականում ներկայիս Քասախ գյուղի բոլոր բնակիչները, որոնց միանում են հուշարձանին հարևան Մռավյան, Քուչակ և այլ գյուղերի բնակիչները:

1	2	3	4	5	6	7	8
13.	*«Կոունկ» երգ*	Ժողովրդական երաժշտարվեստ, երաժշտաբանաստեղծական ժանր է, քնարական երգ:	ՀՀ մարզեր, օտարերկրյա պետությունների հայկական համայնքներ	համաժողովրդական երգ	«Կոունկը» հայկական ուշ միջնադարի՝ լայն տարածում գտած երգերից է (16-17 դդ), իր մեղեդիական ոճով մոտիկ ու հարազատ է տաղային տիպի ստեղծագործություններին և հայ միջնադարյան պրոֆեսիոնալ երաժշտության նմուշներին: Մատենադարանի N 7717 ձեռագրում պահպանվում է երգի խազագրված ամենահին օրինակը: Ձեռագիր ամենահին տարբերակը պահպանվել է Քյուրդյան հավաքածուի (ԱՄՆ) N 85 տաղարանում: «Կոունկի» հաստատուն, մեկ միասնական բնագիրը վերաբերում է 1898 թվականին (Կ. Կոստանյանցի բաղդատական հրատարակություն): Գոյություն ունի «Կոունկ» երգի 22 տարբերակ: Երգի ամենաշատ օգտագործվող տարբերակը Կոմիտասի մշակումն է:	Երաժշտաբանաստեղծական ժանրի՝ պանդխտության թեմայով քնարական երգ է: Երգը մարմնավորում է երկու կերպար: Կոունկը երգի այլաբանական կերպարն է, իսկ բանաստեղծն ըստ էության գլխավոր կերպարն է, քնարական հերոսը: Այս երկու տարբեր, միանգամայն հակադիր գոյավիճակի տեր քնարական կերպարները միավորվում են, ինչի արդյունքում կոունկն այլևս չի դիտվում որպես այլաբանական կերպար, այլ անձնավորում է տարագիր բանաստեղծին, տարագիր մարդուն: Երկուսը միասին դառնում են աշխարհասփյուռ հայ ժողովրդի խորհրդանիշ:	«Կոունկը» 17-րդ դարի 2-րդ կեսին տարածված է եղել Կ. Պոլսում, Բութանիայում, Ադրիանապոլսում, Շապին-Գարահիսարում, Հալեպում, Երուսաղեմում: Հորինված լինելով իբրև գրավոր երգ և տարածում գտնելով հիմնականում գրավոր եղանակով՝ պահպանել է իր հորինվածքի առանձնահատկությունները, չափն ու հանգը, նյութն ու բովանդակությունը: Ունի լեզվաոճական ընդգծված արտահայտչականություն, բառային, պատկերային ինքնատիպ համակարգ: Պահպանվել է հասարակության մեջ, փոխանցվում է ֆորմալ և ոչ ֆորմալ ուսուցման միջոցով:

1	2	3	4	5	6	7	8
14.	*«Գացեք, տեսեք» երգ*	ժողովրդական երաժշտարվեստ, տոնածիսական երաժշտաբանաստեղծական ժանր	Տարածված է ՀՀ Արագածոտնի, Շիրակի, Վայոց ձորի, Գեղարքունիքի մարզերում, Երևան, Վաղարշապատ (Էջմիածին), Արմավիր քաղաքներում և այլուր: Մինչև 1915 թ. տարածված էր Արևմտյան Հայաստանի Տարոն, Վասպուրական գավառներում և Բութանիայում:	Արևմտյան Հայաստանի Տարոն, Վասպուրական և Բութանիա ազգագրական շրջաններից գաղթածների ներկայիս սերունդներ	Առաջին նմուշները տպագրվել են 18-րդ դարում:	Ժողովրդական խորհրդանշական, ծիսական երգ է՝ բաղկացած 12-13 շղթայական տներից, որոնցից յուրաքանչյուրը, խորհրդանշելով տարվա մեկ ամսվանից մյուսին անցումը, փոխաբերական իմաստով նկարագրում է կենդանիների՝ մեկը մյուսին ուտելը, այսպիսով ներկայացնելով տարեշրջանը և տոմարը:	Երբեմնի Բարեկենդանի ծիսական երգ է, որը մինչև 20-րդ դարի առաջին կեսը կատարվել է պարներկայացում ծեսի ձևով: Այժմ կատարվում և փոխանցվում է ընտանիքի ներսում՝ որպես կատակերգ: Տարբերակներից մեկը կատարվում է «Արևիկ» մանկապատանեկան համույթի կողմից:
15.	*Բաղոլա (Բաթոլա, Բաղալո, Բաղոլո)*	ժողովրդական պարարվեստ, ծիսական-հարսանեկան պարերգ	ՀՀ Արագածոտնի, Գեղարքունիքի, Վայոց ձորի, Շիրակի մարզերի գյուղերում, Վրաստանի Ախալքալաք, Ախալցխա քաղաքներում և հայաբնակ գյուղերում	ՀՀ նշված մարզերի տարեցները, հիմնականում՝ կանայք	Պարերգի առաջին գրառումներից է Ք. Կուշնարյանի 1927 թ. Գեղարքունիքում ձայնագրած տարբերակը: Պարի հնագույն ծագման և ծիսական բնույթի մասին առաջին անգամ վկայել է Ս. Լիսիցյանը ("Старинные армянские театральные представления и пляски", Ереван, т. 1, 1958, стр. 388):	Պարատեսակին հետաքրքրություն և ինքնատիպություն է հաղորդում պարաքայլերի 5-րդ և 10-րդ հաշիվներին փոքր դադարը կամ զույգ հարվածը՝ «կոտրելով» անընդհատ պարբերական շարժումը, ինչը կապված է խառը կամ մեջընդմիջվող մետրի հետ: Այս իմաստով այն նմանություն ունի մեկ այլ՝ Թամզարա պարի հետ: Այս պարի մի տարբերակը միևնույն պարաքայլերով և գրեթե նույն մեղեդիով կատարվում է որպես Բատոլա՝ Շիրակում, Ապարանում, Մարտունիում, որպես Թամզարա՝ Վասպուրականում, որպես Տապպուրի՝ Ջավախքի Ծալկա գյուղում:	Երկար ժամանակ կենսավարելով իբրև հարսանեկան պարերգ՝ հետագայում կատարվել է նաև այլ խնջույքների ժամանակ: Քասախի բնակչուհի 78-ամյա Լենա Գևորգյանը, կատարելով պարերգի մի քանի տարբերակ, փաստում է, որ այս պարերգը կատարել են ինչպես հարսանիքների ժամանակ, այնպես էլ՝ այլ առիթներով կամ անառիթ՝ ուրախ հավաքույթներում: Հարսանիքի ծեսի ժամանակ այն կատարել են հատկապես «Ծաղկոց տանը»: Այսօր ծիսական-հարսանեկան պատկանելություն ունեցող Բատոլան կատարվում է առանց բուն խորհրդի գիտակցման: Այդուհանդերձ, այն բավական տարածված և սիրված է թե՛ իբրև պար, թե՛ իբրև երգ:
16.	*Ավանդական դարբնագործություն*	ավանդական արհեստների հետ կապված հմտություններ և գիտելիքներ	Մինչև 20-րդ դարի առաջին կեսը տարածված է եղել ոչ միայն քաղաքներում, այլև գյուղերում: Ներկայումս դարբնոցային ավանդական	դարբիններ, ովքեր դեռևս պահպանում են ավանդական դարբնոցային տեխնոլոգիաներով	Առաջին հիշատակությունը տրված է Մովսես Խորենացու Հայոց պատմության մեջ, այնուհետև միջնադարյան այլ պատմիչների երկերում, որոնցից հիշատակելի են	Տեխնոլոգիական բաղադրիչներն են երկաթ տաքացնելու, կռելու, տաք կամ սառը եղանակով կոփելու, ջեռուցելու, ջրում մխելու (երկաթը ջրով կոփելը և նրան պողպատի հատկություն հաղորդելը) տեխնոլոգիական, ինչպես նաև օժանդակ փուլերը՝ զոդելն ու գամելը: Հաջորդական տեխնոլոգիական փուլերը	Վարպետ դարբինների կողմից աշակերտներին է փոխանցվում մեծ մասամբ այն դեպքում, երբ աշակերտի դերում հանդես է գալիս վարպետի կամ մերձավոր հարազատներից մեկի որդին: Առկա է տեխնոլոգիական շղթայի և առանձին բաղադրիչների հետ կապված

1	2	3	4	5	6	7	8
			տեխնոլոգիական հմտությունների վրա հիմնված արհեստանոցներ կան Աշտարակ, Գյումրի և Երևան քաղաքներում:	աշխատելու սովորույթը և ավանդական տեխնոլոգիական հմտությունների կրողներն են	հատկապես Վանական վարդապետի և Ստեփանոս Օրբելյանի թողած հիշատակումները:	կազմում են տեխնոլոգիական շրջան, փուլերի ճիշտ հաջորդականությունը կազմում է տեխնոլոգիական շղթան: Տեխնոլոգիական բաղադրիչներից յուրաքանչյուրը պահանջում է լուրջ վարպետություն՝ հիմնված գիտելիքների, փորձի ու հմտության վրա:	գիտելիքների ու հմտությունների՝ գալիք սերնդին փոխանցման վտանգը:
17.	*Խաչքարագործության վարպետություն*	ավանդական արհեստների հետ կապված հմտություններ և գիտելիքներ	Տարածված է ամբողջ Հայաստանում: Ավանդույթի համալիր պահպանվածությունն առկա է հատկապես ՀՀ Գեղարքունիքի ու Արագածոտնի մարզերում և Երևան քաղաքում:	Քարագործ վարպետքանդակագործներ, ովքեր դեռևս պահպանում են խաչքարի զարդանախշ-խորհրդանշանների իմաստաբանության ու խաչքարի՝ որպես սրբազան տեքստի մասին գիտելիքը, ինչպես նաև քարագործության ավանդական տեխնոլոգիական հմտությունները:	Խաչքարագործությունը հայ ժողովրդական արվեստի յուրահատուկ դրսևորումներից է, որը հիմնված է հնագույն ավանդույթների վրա, անցել է զարգացման երկար ճանապարհ և այսօր էլ չի կորցրել իր արդիականությունը: Այն ճարտարապետության և քանդակագործության միջև միջանկյալ մասնագիտություն է: Խաչքարագործության ակունքները գնում են մինչև Հայաստանում վաղ քրիստոնեական շրջան՝ մոտավորապես 4-7-րդ դարեր: Այն իր զարգացումն է ապրել 9-10-րդ դարերում և իր գագաթնակետին հասել 12-18-րդ դարերում: Խաչքարի արևմտահայաց կողմի վրա փորագրված կոմպոզիցիայի հիմնական տարրը խաչն է: Խաչի շուրջ հաճախ պատկերվում են երկրաչափական զարդանշաններ, հավերժության նշաններ, բուսական և կենդանական	Խաչքարագործության վարպետության համալիր գիտելիքները և հմտությունները ներառում են ոչ միայն տեխնիկատեխնոլոգիական ու կատարողական ունակությունների ու տեխնոլոգիական գործողությունների հաջորդականության մասին ավանդական փորձն ու գիտելիքը, այլև խաչքարի զարդանախշերի ու խորհրդանշանների, ինչպես նաև խաչքարի՝ որպես սրբազան հատկություններով օժտված պաշտամունքային օբյեկտի տեքստային իմաստաբանության ու բովանդակության իմացությունները: Խաչքարի վրա փորագրված ամեն մի խորհրդանիշ ունի իր նշանակությունը, որի փոխանցումը վարպետից աշակերտին խաչքարագործության մշակութային կոդի պահպանման ու վերարտադրության հիմքն է:	Վարպետությունը ներկայումս համալիր կերպով պահպանվում է ավագ սերնդի քարագործ վարպետների կողմից, ովքեր այն աշակերտության ու աշխատանքային փորձառության ձևավորման միջոցով փոխանցում են հաջորդ սերնդին:

1	2	3	4	5	6	7	8
					աշխարհի պատկերներ, ինչպես նաև մարդիկ, հատկապես՝ սրբապատկերներ: Այն համարվում է ճարտարապետական փոքր կոթող: Խաչքարագործությունը ՀՀ տարբեր մարզերում հանդես է գալիս բազմակողմանի, հարուստ ձևերով՝ ունենալով, անշուշտ, տեղական ավանդույթներից բխող առանձնահատկություններ: Խաչքարի կերտման վարպետության մեջ հատուկ տեղ է գրավում հայկական յուրահատուկ զարդանախշերի կատարումը: Դրանք ներկայացնում են խորհրդանիշերի մի ամբողջ համակարգ:		
18.	*Տոհմածառ*	ազգի պատմության, տոհմի ծագման հետ կապված հիշողության, երևույթների, դեպքերի, գործընթացների խորհրդանիշ	ՀՀ տարածք, արտերկրի հայկական համայնքների առանձին խմբեր	Որոշակիորեն կիրառվում է բազմաթիվ ընտանիքներում:	Գրավոր տեղեկությունները հանդիպում են 19-րդ դարից: Ծաղկում է ապրել հատկապես 20-րդ դարում և այսօր էլ շարունակում է զարգանալ:	Ամրագրում է ընտանեկան-արյունակից ազգակցական կապերի ուղղահայաց և հորիզոնական շերտերի՝ տոհմի կամ գերդաստանի մասին իրազեկվածությունը, հիշողությունը, տոհմանունների հարատևությունը: Տոհմածառի նախնական տարբերակներն Ավետարանի կամ Սուրբ գրքի վերջին էջում՝ ընտանիքում ծնված և մահացած անդամների ժամանակագրությունը գրանցող սովորույթ էր, որը հետագայում դարձավ ինքնուրույն միավոր՝ թղթի վրա գծված կամ որևէ այլ ձևով՝ կավե, փայտե քանդակների միջոցով գերդաստանի մի քանի սերունդների ճյուղային զարգացումը ներկայացնող պատկերով (այստեղից էլ՝ անունը՝ «տոհմի	Կենսունակ է և շարունակում է զարգանալ թե՛ ձևի, թե՛ բովանդակության տեսանկյունից: Այսօր տոհմածառեր են կազմվում զանազան գեղարվեստական և գեղագիտական լուծումներով՝ աշխատելով ներառել տոհմի ազգակցական խմբի առնվազն յոթ սերունդ՝ ուղղահայաց և հնարավորինս լայն՝ հորիզոնական ուղղություններով:

1	2	3	4	5	6	7	8
						ծառ»): Տոհմածառերի տարատեսակները զարգանում են կյանքին համընթաց, և այսօր կիրառվում են նաև ժամանակակից տեխնոլոգիական հնարավորությունները:	
19.	*Ժանեկագործություն*	ավանդական արհեստ, դեկորատիվ-կիրառական արվեստ, գեղարվեստական գործվածք	Տարածված է հատկապես ՀՀ Շիրակի մարզի Գյումրի, Արթիկ, Մարալիկ և ՀՀ Տավուշի մարզի Դիլիջան, Իջևան քաղաքային համայնքներում, ինչպես նաև Երևան քաղաքում:	տարբեր տարիքի կանայք և աղջիկներ	Թելանյութի ոչ այնքան դիմացկուն լինելու հետ կապված՝ ժանյակի հնագույն նմուշներ չեն պահպանվել, սակայն դրա վաղ ծագման մասին վկայում են հնագիտական գտածոները՝ ուրարտական աստվածուհու արձանիկը, կրծքազարդերի վրա պատկերված կանանց կերպարները (Բ. Պիատրովսկի, Ուրարտուի արվեստը, Լենինգրադ, 1962 թ., ռուսերեն) և մանրանկարչության պատկերները (Երուսաղեմի N 2563 ձեռագիր մանրանկար, 1272 թ.):	Առանց կտորի հիմքի՝ մետաքսյա, բամբակյա, բրդյա, մետաղյա և այլ թելերով ստեղծվող ցանցկեն մանածագործվածք: Ասեղնագործ ժանյակները գործվում են հանգույց-օղակներով, որոնց շարքերը դասավորվում են միմյանց նկատմամբ շախմատաձև: Հանգույցները երբեք չեն փոխվում և կատարվում են նույն ձևով, մինչդեռ օղակները փոփոխելի են: Փոխելով օղակի չափերը և ձևերը՝ ստեղծվում են զարդանկարներ: Ունենալով նույն տեխնիկան՝ Հայաստանի տարբեր պատմաազգագրական շրջանների ժանյակներն աչքի են ընկնում միայն իրենց բնորոշ առանձնահատկություններով: Հայկական ժանեկագործության մեջ առավելությունը տրվել է ասեղնագործ ժանյակին, որը շատ ինքնատիպ է և տարբերվում է այլ ժողովուրդների ժանյակներից: Այն առանձնանում է առաջին հերթին իր կատարման տեխնիկայով, զարդանախշերով, այնուհետև՝ դրանց դասավորման կարգով, որը խիստ ինքնատիպ է:	Ավանդական կենցաղում ժանեկագործությունն ունեցել է առօրյա-կենցաղային, գեղարվեստագեղագիտական և տոնածիսական գործառույթ: Հայկական ասեղնագործ ժանյակն ինչպես անցյալում, այնպես էլ՝ ներկայումս կարևոր նշանակություն ունի տեքստիլ և թեթև արդյունաբերության զարգացման համար: Ժանյակը եղել է կնոջ ավանդական հագուստի, մասնավորապես, գլխի հարդարանքի բաղկացուցիչ մասը: Արդի հայ ժանեկագործուհիներն ստեղծում են բարձրարվեստ բանվածքներ՝ շարունակելով ու զարգացնելով ժողովրդական արվեստի այդ ինքնատիպ ճյուղի ավանդույթները: Հայ կանայք և աղջիկները տիրապետել են ժանեկագործության բոլոր տեխնիկական հմտություններին, որոնք գրեթե անփոփոխ պահպանվել են մինչև օրս:
20.	*Փայտե հմայիլի պատրաստման և կիրառման ավանդույթ*	ժողովրդական հավատալիք և կիրառական արվեստ	Տարածված է հատկապես ՀՀ Գեղարքունիքի, Լոռու, Սյունիքի, Արագածոտնի, Տավուշի մարզերում, ինչպես նաև Երևան քաղաքում:	երիտասարդ և ավագ սերնդի կանայք, ինչպես նաև փայտագործ վարպետներ	Փայտե հմայիլների մասին վկայություններ կան 19-րդ դարի ազգագրական աղբյուրներում (Բ. Շանդրե, Անցում Հայաստանից Ռուսաստան, Փարիզ, 1893 թ., ֆրանսերեն):	Փայտե հմայիլը պայտաձև փորագրված փայտ է, որի վրա պատկերված են երկրաչափական, բուսական և տիեզերական նախշեր: Ներկայումս փայտատեսակի, չափերի հետ կապված որևէ սահմանափակում չկա: Օգտագործվում է տանը՝ անձին, իսկ գյուղական միջավայրում ընտանի կենդանիներին պաշտպանելու համար:	Պահպանիչ փայտե հմայիլները մինչև օրս օգտագործվում են և լայն տարածում ունեն հատկապես երիտասարդության շրջանում: Ներկայումս դրանց պատրաստման և կիրառման շրջանակները կապվում են փայտագործ վարպետների և ժողովրդական հավատալիքների ավանդույթը կենսունակ պահող ու

1	2	3	4	5	6	7	8
						Փայտե հմայիլները տեղադրվում են մուտքի դռան վերևում, մուտքի առջևի պատին կամ մոտակա սյան վրա: Կենդանիներին պաշտպանելու համար դրանք կախում են կենդանիների վզին, եղջյուրներին կամ գոմի դռանը, սյանը, առատ կարագ ստանալու համար այն կապում են խնոցու պարանին: Փոքր փայտե հմայիլները կախում են երեխաների օրորոցին կամ կարում մանուկների հագուստի թիկունքին: Դրանք կրում են նաև կանայք՝ ուլունքների հետ միասին: Փայտե հմայիլների մշակութային առանձնահատկությունն այն է, որ դրանք երկնային լուսատուների, կենդանիների, ջրի, պտղաբերության պաշտամունքների գաղափարներն արտահայտող ազգային ոճի խորհրդանշաններով ձևավորված կիրառական արվեստի նմուշներ են:	պահպանող տարբեր սոցիալական խմբերի գործունեության հետ: Դրանց կիրառությունը որոշակի նպատակ ունի՝ պայմանավորված չար ուժերից պաշտպանելու հավատալիքի և գեղագիտական նշանակության հետ, երբ հմայիլը գործածվում է որպես զարդ կամ բնակարանի ձևավորման պարագա: Ժամանակակից վարպետները մեծ հաջողությամբ կրկնօրինակում են հմայիլների հին, ավանդական ձևերը, ինչպես նաև պատրաստում են նոր ոճավորումներով փայտե հմայիլներ, որոնք լայն կիրառություն ունեն:
21.	*Աշուղական սիրավեպ*	երաժշտա-պատմողական, երաժշտաբա-նաստեղծական արվեստ	Տարածված է ՀՀ գրեթե բոլոր շրջան-ներում, հատկապես՝ ՀՀ Շիրակի մարզի Գյումրի, ՀՀ Սյունիքի մարզի Գորիս, ՀՀ Գեղարքունիքի մարզի Գավառ, Մարտունի, ՀՀ Վայոց ձորի մարզի Եղեգնաձոր, ՀՀ Արմավիրի մարզի Էջմիածին, ՀՀ Արարատի մարզի Արտաշատ, ՀՀ Արա-գածոտնի մարզի Ապարան համայնք-ներում և Երևան քաղաքում:	ժողովրդապրո-ֆեսիոնալ երաժիշտները՝ աշուղները, հեքիաթա-սացները, վի-պերգուները	Աշուղական սիրավեպերի և դրանց կատարողների գոյության մասին առաջին հիշատակություններն առկա են 5-րդ դարի պատմիչների աշխատություններում (Մովսես Խորենացի, Փավստոս Բուզանդ, Ագաթանգեղոս):	Աշուղական սիրավեպերն ինքնուս կամ պրոֆեսիոնալ երաժիշտ-բանաստեղծ կատարողների կողմից մատուցվող իրապատում, հին ժողովրդական կամ նորաստեղծ բանահյուսական-քնարական տեքստեր են: Բացի «սիրավեպ» անվանումից, ժանրը հայ ժողովրդի մեջ տարածված է եղել նաև «հեքիաթ», «զրույց», «դաստան», «պատմություն», «ասք» և այլ անվանումներով: Սիրավեպերի սյուժեների հիմքում ընկած են սիրո, գերբնական ուժերի մասին առասպելական ու իրական պատմությունները: Աշուղական սիրավեպն իր ձևակառուցվածքային և տաղաչափական հատկանիշներով բնորոշ է Մերձավոր Արևելքին: Միևնույն ժամանակ՝ աշուղական սիրավեպի հայկական ավանդույթն առանձնանում է իր	Սիրավեպերի ժամանակակից կա-տարումներն էապես տարբերվում են ժանրի դասական շրջանում հաստա-տագրված կատարողական ավան-դույթից. ժանրի ավանդական պայ-մանաձևերին զուգահեռ ձևավորվել են նոր և հակիրճ մեկնաբանություն-ներ: Աշուղական սիրավեպը գո-յատևում է երաժշտաբանաստեղ-ծական շարքերով: Աշուղական սի-րավեպն այսօր էլ կենսունակ ժանր է, և ժամանակակից աշուղների կողմից կատարվում է ավանդական ու նորովի դրսևորումներով: Բանավոր ավանդույթով սերնդեսերունդ փոխանցված և մինչև մեր օրերը հա-սած նյութն այսօր նոտագրվում, հաս-տատագրվում և որոշ չափով ապա-հովագրվում է աղավաղումներից:

1	2	3	4	5	6	7	8
						երաժշտաբանաստեղծական լեզվով՝ պայմանավորված հայ ազգային մեղեդային մտածողությամբ: Հայ աշուղների ստեղծած, փոխադրած և մշակած սիրավեպերը տիպական մեղեդիական դարձվածքներ և դրանց համապատասխան տաղաչափական ձևերի կուռ համակարգ են: Աշուղական սիրավեպերում և ասքերում մեծ տեղ են գրավում հայ վիպերգական ավանդույթում ձևավորված օրհնանք-բարեմաղթությունները, ծիսական, հավատալիքային մոտիվները, երաժշտական խորհրդանիշերը, աշուղական մրցույթի տեսարանները: Արևելյան երաժշտաբանաստեղծական սիրավեպերին առանձնահատուկ երանգավորում են հաղորդում երաժշտական լեզվառճի դրսևորման ձևերը՝ կապված լեզվական ու բարբառային տարբերությունների և ազգագրական միջավայրին բնորոշ իրողությունների հետ: Աշուղական սիրավեպի զարգացումը հայ իրականության մեջ ընթացել է ավանդական ժանրի հայկականացման ուղիով, որը չի բացառել ընդհանուր արևելյան դասական տեսակի զուգահեռ կենցաղավարումը: Թե՛ ընդհանուր արևելյան (Աշուղ Ղարիբ, Ասլի-Քյարամ, Շահ-Իսմայիլ), թե՛ զուտ ազգային (Սմբատ-Սոֆյա, Սոս-Վարդիթեր, Արտաշես-Սաթենիկ, Վարդ-Մանուշակ) թեմաներ արծարծող սիրավեպերը, շարունակելով գոյատևել, ժողովրդապրոֆեսիոնալ երաժշտարվեստում որոշակի գործառութային և իմաստային փոփոխություններ են կրել ամբողջական կառույցի մակարդակում:	Հին ժամանակներից առ այսօր սիրավեպերի կատարումը հասարակական կարևոր իրադարձությունների անբաժանելի մասն է եղել: Սիրավեպերը կատարվել և կատարվում են հարսանիքների, խնջույքների, սգո արարողությունների ժամանակ: Աշուղական հանրահայտ սիրավեպերի առանձին դրվագներն այսօր էլ հնչում են հասարակական տարբեր իրադարձությունների ժամանակ, սակայն ժանրը հիմնականում դուրս է եկել քաղաքային սրճարաններից և իր առանձին բաղադրիչներով՝ երգային հատվածներով դարձել է համերգային կատարման նյութ:

1	2	3	4	5	6	7	8
22.	*Թոնրի պատրաստման և կիրառման ավանդույթ*	ավանդական արհեստների հետ կապված գիտելիքներ և հմտություններ	ՀՀ ամբողջ տարածքում, հատկապես՝ ՀՀ Արարատի, Արմավիրի, Շիրակի, Արագածոտնի, Կոտայքի, Գեղարքունիքի, Սյունիքի, Վայոց ձորի մարզերի գյուղական բնակավայրերում	թոնրագործ վարպետներ, բրուտներ, կավագործներ, երիտասարդ, միջին և ավագ սերնդի կանայք: Թոնրագործությունն ի սկզբանե կանացի զբաղմունք էր, սակայն այսօր դրա պատրաստման տեխնիկա-տեխնոլոգիական հմտությունների ու վարպետության կրողներ են նաև տղամարդիկ:	Թոնրի ամենավաղ հուշարձանները վերագրվում են վաղ միջնադարին: Հենց այս դարերի հնագիտական բնակավայրերում (Արտաշատ, Դվին և այլն) պեղվել են նաև թոնիրներ: Անվանման առաջին հիշատակությունը հանդիպում է Եղիշե պատմիչի (5-րդ դար) «Մեկնութիւն արարածոց գրոց Եղիշէի վարդապետի» գործում: Հայաստանի գյուղական և քաղաքային բնակավայրերում հատկապես լայն տարածում է ունեցել մինչև 20-րդ դարի առաջին կեսը, այնուհետև կիրառությունը համեմատաբար նվազել է՝ տեխնոլոգիական նոր լուծումների պատճառով, սակայն այսօր էլ օգտագործվում է ինչպես համայնքային միջավայրում, այնպես էլ՝ հանրային սննդի ծառայությունների ոլորտում:	Թոնիրը գետնափոր, կավե պատերով վառարան է, որն օգտագործվում է հացաթխման, ավանդական ճաշատեսակների պատրաստման, ինչպես նաև որոշ գյուղերում՝ որպես ջեռուցման միջոց: Այն գլանաձև է, վերևի մասում՝ նեղ, որն աստիճանաբար լայնանում է: Թոնիրը տեղադրվում է հացատանը կամ գլխատանը: Դրա պատրաստումն ունի մի քանի եղանակ: Առաջինն ավանդական եղանակով պատրաստումն է: Թոնրագործ վարպետը, թոնրի պատրաստման պատվեր ստանալիս, այցելում է պատվիրատուի տուն՝ թոնրի տեղը որոշելու նպատակով: Այդտեղ փորվում է փոս՝ հիմնականում 100-120 սմ խորությամբ: Կավե կիսապատրաստուկը բերվում է պատվիրատուի տուն, որտեղ մի քանի կանայք ոտքերով տրորում են կավը, որպեսզի այն «հասնի», իսկ մյուս կանայք հասունացած կավը վերածում են 50 սմ երկարությամբ գլանների: Թոնրագործ վարպետը թոնրի փոսի մեջ է մտնում և սկսում է շարել թոնրի պատերը: Այդպես մինչև թոնրի շուրթը պատրաստում են այդ գլաններով, իսկ թոնրի շուրթի կավին խառնում են ձիու պոչի մազեր, ինչը մինչև թրծելը թոնրի շուրթն ապահովում է ճաքելուց: 50-60 օր հետո թոնիրը թրծվում է: Շուրթի վրա թոնրագործ վարպետը երբեմն թողնում է իր դրոշմը: Թոնրի մակերեսից մեկ մետր և ավելի հեռավորությամբ, հողի միջով, որոշ անկյան տակ անցկացվում է ոչ մեծ խողովակ, որը միանում է թոնրի ներքևի մասում արված անցքին: Այդ հարմարանքը ծառայում է որպես օդանցք, թոնրի կրակը թթվածնով ապահովող միջոց և կոչվում է ակ: Երկրորդ եղանակը շարժական թոնրի պատրաստումն է. այն պատրաստում են գրեթե նույն եղանակով, ինչպես՝ տեղում պատրաստվող թոնիրները, սակայն,	Ներկայումս կենսունակ, սերնդեսերունդ փոխանցվող մասնագիտություններից է: Ներկայումս թոնրագործ վարպետներ կան շատ գյուղերում: Կան նաև բրուտներ, որոնք ևս թոնիր են պատրաստում, սակայն նրանց հիմնական զբաղմունքը համարվում է կավե կահ-կարասիի պատրաստումը: Թոնրի ժամանակակից սպառողներ են հանդիսանում նաև ազգային խոհանոց ներկայացնող ռեստորանները, որտեղ տարածված է թոնրի կիրառությունը:

1	2	3	4	5	6	7	8
						որպես ժամանակակից երևույթ, այն ունենում է մետաղե կմախք:	
23.	*Լավաշ. ավանդական հացի պատրաստումը, նշանակությունը և մշակութային դրսևորումները*	ժողովրդական կենսապահովման մշակույթ	ՀՀ ամբողջ տարածքում, հատկապես ՀՀ Արարատի, Արմավիրի, Շիրակի, Արագածոտնի, Կոտայքի, Սյունիքի, Վայոց ձորի մարզերի գերազանցապես գյուղական բնակավայրերում	Լավաշ պատրաստելու հմտություններին տիրապետում են կանայք, սակայն պատրաստման գործընթացի կազմակերպմանը մասնակցում են նաև տղամարդիկ:	Լավաշի մասին հիշատակվում է Գրիգոր Տաթևացու «Գիրք հարցմանց Երիցս երանեալ Սրբոյն Հօրն մերոյ Գրիգորի Տաթևացւոյն» աշխատությունում (14-րդ դար) և 1457 թ. ձեռագրի հիշատակարանում («Հայերէն յիշատակարաններ», Մատենադարանի թիվ 4746 ձեռագիրը - «Ճաշոց», գրիչ՝ Յոհանէս Մանգասարենց, Արճէշ): Լավաշի մասին ավելի ուշ շրջանի հիշատակություններից է Վ. Հացունու «Ճաշեր և խնճոյք հին Հայաստանի մեջ» աշխատությունը (Վենետիկ, 1912):	Լավաշն ավանդական հացատեսակ է, օվալաձև, 2-3 մմ հաստությամբ, երկարավուն՝ մոտավորապես մեկ մետր երկարությամբ, կես մետր լայնությամբ, թեթև՝ շուրջ 200-250 գրամ քաշով է: Այն պատրաստում են ցորենի ալյուրի ու ջրի շաղախման միջոցով ստացված խմորից՝ երբեմն թթխմորի ու աղի կիրառմամբ: Լավաշը թխում են թոնրում: Հայաստանի տարբեր շրջաններում պատրաստված լավաշի տարատեսակներն ունեն որոշակի տարբերություններ՝ պայմանավորված ցորենի տեսակով, ինչպես նաև թխվող հացի չափսերով: Լավաշը եզակի հացատեսակ է, որը կարելի է մինչև վեց ամիս չոր վիճակում պահպանել: Վառելիք և աշխատուժ խնայելու նպատակով լավաշը շատ ընտանիքներում թխում են միանգամից մեծ քանակությամբ: Երբեմն ձմռան համար անհրաժեշտ պաշարը թխում են աշնան վերջին: Լավաշի պատրաստումը, օգտագործումը ենթադրում են նաև բանավոր ավանդույթների պահպանում և փոխանցում:	Լավաշի կենսունակությունը պայմանավորված է նրա բազմագործառութային լինելով. այն օգտագործում են ամբողջությամբ՝ ուտելիքի ջերմությունը պահպանելու և այն տեղից տեղ տեղափոխելու համար կամ կտորներով՝ ուտելիք վերցնելու համար: Չոր լավաշը կարելի է փշրել ջրիկ կերակուրների մեջ: Հայաստանում այսօր էլ ավանդական որոշ ճաշատեսակներ ուտում են՝ որպես գդալ օգտագործելով լավաշի կտոր: Հայաստանում լավաշի ամենատարածված կիրառման եղանակը տարբեր միջուկներով (հատկապես տեղական պանրով և կանաչիներով, ձվով, եփած կամ խորոված մսով և այլն) բրդուճների պատրաստումն է: Սրանց շնորհիվ լավաշն անփոխարինելի է նաև ոչ ստանդարտ պայմաններում սնվելու դեպքում (զբոսաշրջություն, հանգիստ, գյուղատնտեսական աշխատանքներ և այլն): Լավաշի ծիսական դերը դրսևորվում է հարսանիքի ժամանակ, երբ նորահարսի մուտքն ամուսնու ընտանիք նշվում է նորապսակ զույգի ուսերին՝ տան շեմին լավաշ դնելու արարողությամբ: Լավաշն օգտագործվում է ժողովրդական և ընտանեկան տոների, սգո և ծիսական հացկերույթների ժամանակ: Ժամանակակից շուկայական պահանջների համաձայն՝ լավաշը կիրառվում է ամբողջական, կտրատված, ինչպես նաև չորացված ձևերով:

1	2	3	4	5	6	7	8
24.	*Գաթայի պատրաստումը և մշակութային դրսևորումները*	ժողովրդական կենսապահովման մշակույթ	ՀՀ ամբողջ տարածքում, հատկապես ՀՀ Գեղարքունիքի, Կոտայքի, Սյունիքի, Շիրակի մարզերի համայնքներում և Երևանում	Պատրաստման հմտություններին տիրապետում են հիմնականում կանայք:	Գաթայի վերաբերյալ վաղ հիշատակություններից հայտնի են Վարդան Այգեկցու (13-րդ դար), Պարսամ Տրապիզոնցու (16-րդ դար) երկերը, որոնցում «գաթա» անվանումը կիրառված է որպես քաղցր խմորեղեն:	Քաղցր թխվածք, որը պատրաստվում է յուղով, կաթով, ձվով, մեջը խորիզ դրած կամ անխորիզ խմորից, իսկ պաս օրերին՝ ձեթով: Գաթան պատրաստվում է խմորի շերտերով և ունի պատրաստման մի շարք փուլեր: Գյուղական համայնքներում մեծ կարևորություն է տրվում գաթայի խմորի հունցմանը, թոնիրը վառելուն: Դրանց մասնակցում են ոչ միայն տվյալ տան, այլև հարևան կանայք: Գաթայի պատրաստման ընթացքում կարևոր գործառույթ ունի շրջանաձև, տափակ, հարթ մակերեսով փայտե զարդանախշիչը (գաթանախշիչ): Դրանով գաթայի վրա հիմնականում պատկերում են արևի և լուսնի նշաններ: Գոյություն ունեն գաթայի ամենատարբեր բաղադրատոմսեր, որոնք տարբերվում են խմորի ու խորիզի տեսակով և ձևով՝ կլոր, քառակուսի, ուղղանկյուն, շեղանկյուն, մեծ, փոքր և նախշազարդ:	Գաթան տոնածիսական համակարգի ուտեստ է, որի կլոր ձևն առնչվում է արևի պաշտամունքի հետ: Հայաստանում հանդիսավոր և տոնական օրերին (մկրտություն, հարսանիք, հուղարկավորություն և այլն) թխել են ու մինչև օրս էլ շարունակում են տարբեր տեսակի գաթաներ պատրաստել: Վերջին շրջանում հասարակության մեջ գաթան ավելի լայն կիրառություն է ստացել: Այն մատուցվում է ոչ միայն ժողովրդական և ընտանեկան տոնակատարությունների ժամանակ, այլև դարձել է ամենօրյա ուտեստ: Հարսանիքների ընթացքում գաթայով պարի կատարումն ամուսնացողների ընտանիքին բախտավորություն ապահովելու խորհուրդն ունի: Կլոր գաթայի մեջ ընդեղեն կամ մետաղադրամ են դնում և հավատում, որ այդ կերպ ևս նպաստում են ընտանիքի բարօրությանն ու հաջողությանը, իսկ մետաղադրամը գտնելը հաջողություն է բերում:	»:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ԱՇԽԱՏԱԿԱԶՄԻ
ՂԵԿԱՎԱՐ-ՆԱԽԱՐԱՐ ԴԻ. ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ